

УДК 338.433

О. В. Лебеде́нко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ORCID ID: 0000-0003-3421-2004

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.12.48

АГРАРНИЙ РИНОК: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

O. Lebedenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian Economics University

AGRICULTURAL MARKET: CONCEPTS AND FEATURES

Досліджено сутність поняття "ринок". Розглянуто різні підходи до тлумачення поняття "аграрний ринок": підхід, який розглядає аграрний ринок через призму економічних відносин; інституційний підхід; підхід, за якого аграрний ринок розглядається як об'єкт правових відносин. Проаналізовано співвідношення між суміжними поняттями: "аграрний ринок", "агропромисловий ринок", "продовольчий ринок". Встановлено, що згадані поняття слід розмежовувати. Основою для розмежування є об'єкт економічних відносин (товар). Визначено, що властивості та особливості виробництва сільськогосподарської продукції, яка виступає предметом купівлі-продажу на аграрному ринку, обумовлюють специфіку аграрного ринку, його відмінності від інших видів ринків, а саме: низька еластичність попиту; циклічність, сезонність пропозиції, її залежність від природно-кліматичних умов; різне призначення сільськогосподарської продукції та ін.

Different interpretations of the concept of "market" are studied. The main features of the market, which are the basis of any definition: the market is a certain area of trade, which determines the relationship between producers and consumers and the relationships that have developed between them. Ensuring the realization of the social product, the market creates conditions for the continuous continuation of the process of social reproduction and contributes to the satisfaction of social needs. Different approaches to the interpretation of the concept of "agricultural market" are considered: an approach that considers the agricultural market through the prism of economic relations; institutional approach; an approach in which the agricultural market is considered as an object of legal relations. The relationship between related concepts: "agricultural market" and "agro-industrial market" is analyzed. It is established that the mentioned concepts should be distinguished. The basis for differentiation is the object of economic relations (goods). The agricultural market trades in agricultural products, and the agro-industrial market includes, in addition to agricultural products, also the market of means of production and services. Markets of agricultural products have significant differences from the markets of means of production and services that are part of the agro-industrial market, in terms of operating conditions, infrastructure, investment, lending, regulation, which makes their identification impractical. The relationship between related concepts: "agricultural market" and "food market" is analyzed. It is established that in the essence of the specified markets there are certain differences which demand delimitation of the given concepts. Non-agricultural products may be offered on the food market, while non-food products may be classified as agricultural products. It is determined that the properties and features of agricultural production, which is the subject of sale in the agricultural market, determine the specifics of the agrar market, its differences from other types of markets, namely: low elasticity of demand; cyclicity, seasonality, dependence on the natural and climatic conditions of supply; various purposes of agricultural products, etc.

Ключові слова: ринок, аграрний ринок, агропромисловий ринок, продовольчий ринок, сільськогосподарська продукція.

Key words: market, agricultural market, agro-industrial market, food market, agricultural products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою економічних відносин в аграрній сфері є аграрний ринок, який координує економічні процеси, пов'язані із задо-

воленням потреб населення у сільськогосподарській продукції відповідної якості та в необхідній кількості. Від розв'язання проблем ефективного функціонування аграрного рин-

ку значною мірою залежить рівень продовольчої безпеки країни, а отже, і рівень її національної безпеки. Нині в науковій літературі поняття "аграрний ринок" трактується досить широко. Відсутність єдиного уявлення про сутність аграрного ринку ускладнює обґрунтування стратегії його розвитку та напрямів державного регулювання, адже в основі будь-яких наукових розробок лежить категоріально-понятійний апарат.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування, функціонування й розвитку аграрного ринку знайшли своє відображення в працях багатьох українських науковців. Зокрема, це роботи таких вчених: В.Г. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, Ю.С. Коваленко, В.А. Мамчур, Н.Ф. Павленчик, П.Т. Саблук, П.О. Сухий, О.Г. Шпикуляк, В.В. Юрчишин та ін. Та попри велику кількість робіт, присвячених дослідженню різних аспектів аграрного ринку, наразі відсутній єдиний уніфікований підхід до визначення поняття "аграрний ринок".

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проаналізувати різні підходи до тлумачення поняття "аграрний ринок", дослідити співвідношення між суміжними поняттями: "аграрний ринок", "агропромисловий ринок", "продовольчий ринок", визначити особливості аграрного ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З'ясування сутності поняття "аграрний ринок" та визначення його особливостей слід розпочати зі з'ясування сутності поняття "ринок" у широкому розумінні. В економічній літературі ринок визначається неоднозначно: "Ринок — будь-яка взаємодія, в яку люди вступають для торгівлі один з одним" [6, с. 19]; "Ринок — це система, що поєднує економічні взаємовідносини між продавцями і покупцями результатів господарської діяльності у вигляді товарів" [12, с. 94—103]; "Ринок являє собою всеохоплюючу форму, що забезпечує товарний обіг" [5, с. 18]; "Ринок — це сукупність певних торгових операцій, які забезпечують необхідну взаємодію сфери виробництва і сфери реалізації продукції" [4, с. 309].

Та попри велику кількість трактувань, можна виділити головні риси ринку, що покладені в основу будь-якого визначення: ринок є певною сферою товарного обігу, яка визначає відносини між виробниками і споживачами та

зв'язки, що склалися між ними. Таким чином, ринок — це одна з найважливіших економічних категорій товарного способу виробництва, сутність якої проявляється у сфері товарного обміну та характеризується певною системою економічних відносин між продавцями та покупцями, де знаходять відображення виробничі відносини конкретної суспільно-економічної формації. Соціально-економічне значення ринку визначається його роллю у процесі суспільного відтворення: забезпечуючи реалізацію суспільного продукту, ринок створює умови для безперервного продовження процесу суспільного відтворення. Водночас, забезпечуючи реалізацію товарів, він сприяє задоволенню суспільних потреб [2, с. 28—29].

Поняття аграрного ринку є похідним від економічної категорії "ринок". Досліджуючи поняття аграрного ринку, можна виділити різні підходи до його тлумачення, оскільки воно трактується досить широко.

Так, за одним із підходів, аграрний ринок розглядають через призму економічних відносин. "Аграрний ринок — це складна система багатогранних економічних відносин між суб'єктами ринку (покупцями, продавцями, посередниками тощо), що виникають під час виробництва, розподілу та споживання сільськогосподарської продукції" [7].

З точки зору Сухого П.О., аграрний ринок — це система товарно-грошових відносин в аграрній сфері, де на основі співдії попиту і пропозиції та відповідно до умов конкуренції в межах економічної свободи, гарантованої державою, встановлюються ціни на товари та послуги і відбуваються акти їх купівлі та продажу [16, с. 144].

У тлумаченні поняття аграрного ринку також можна виділити інституційний підхід. Представниками такого підходу є Ю.С. Коваленко, В.А. Мамчур, О.Г. Шпикуляк та ін.

Зокрема, за визначенням Ю.С. Коваленка, аграрний ринок — це система установ, методів і ресурсів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб її громадян [9].

В.А. Мамчур аграрний ринок визначає як інституційну систему або простір економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин всіх суб'єктів господарювання, завданням якого є співпраця (координація) та управління, що здійснюється в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі, та є сукупністю великої кількості спеціа-

лізованих ринків (землі, фінансового, зерна, цукру, молока тощо), а також здійснює формування ефективного поля їх діяльності, формуючи відповідні правила та механізми спільної участі в цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки та споживчих потреб громадян [11, с. 96].

Ще за одним підходом аграрний ринок розглядається як об'єкт правових відносин.

Так, наприклад, одне з тлумачень категорії "аграрний ринок" наведене у Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України". Відповідно до цього закону, аграрний ринок — сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [14]. Таке визначення, на нашу думку, відображає суто юридичну складову, що не дозволяє повною мірою розкрити сутність аграрного ринку, оскільки економічний зміст певного явища суспільного життя виступає первинним стосовно його юридичної сутності.

Більш повне визначення аграрного ринку у теорії права надав В.І. Семчик. На його думку, аграрний ринок — це сфера товарного обміну, який (у межах, урегульованих законодавством про аграрні ринки) здійснюється між продавцями й покупцями (юридичні та фізичні особи, територіальні громади й держава) як товарообмін, що виникає за результатами аграрного товаровиробництва в установлених місцях, формах, шляхом укладення та виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільних узгоджених умовах і за відповідними цінами й волевиявленням продавців і покупців [15, с. 225].

Спираючись на викладене, слід зазначити, що існування різних підходів до тлумачення поняття "аграрний ринок" свідчить про його складність та багатогранність, а кожен з наведених підходів відображає той чи інший аспект сутності аграрного ринку.

Враховуючи те, що аграрний ринок, передусім, категорія економічна, з нашої точки зору, він являє собою систему економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб.

Аграрний ринок поєднує сфери виробництва та споживання аграрної продукції, а також включає їх у загальний економічний процес відтворення.

У науковій літературі часто зустрічається ототожнення деякими дослідниками понять "аграрний ринок" та "агропромисловий ринок" [9; 10; 17]. Наприклад, П.Т. Саблук визначає аграрний ринок як сферу взаємодії суб'єктів ринку щодо забезпечення виробництва і вільного руху сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва та послуг для агропромислового комплексу, аграрної науково-технічної продукції [17].

Є.Й. Майовець дає таке визначення аграрного ринку: "Аграрний ринок — це система економічних відносин між суб'єктами ринку у сфері обігу сільськогосподарських і продовольчих товарів, факторів сільськогосподарського виробництва та послуг" [10, с. 104].

Ми погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що проводити співвідношення понять аграрного і агропромислового ринків слід в залежності від їх товарної наповнюваності [1; 13]. Так, на аграрному ринку здійснюється торгівля аграрною продукцією (у необробленому вигляді або такою, що пройшла первинну переробку), а агропромисловий ринок включає, крім аграрної продукції, ще й ринок засобів виробництва (сільськогосподарської техніки, добрив, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів тощо) та послуг. Оскільки ринки аграрної продукції мають суттєві відмінності від ринків засобів виробництва і послуг, що входять до складу агропромислового ринку, стосовно умов функціонування, інфраструктури, інвестування, кредитування, регулювання, ототожнювати поняття "аграрний ринок" та "агропромисловий ринок", з нашої точки зору, недоцільно.

Аграрний ринок пов'язаний і з ринком продовольчих товарів. За одним із визначень, ринок продовольчих товарів — це сукупність економічних взаємовідносин щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання харчових продуктів з метою задоволення в них суспільних потреб та отримання доходу усіма його суб'єктами у відповідності з роллю і значенням виконуваних ними функцій [8].

У науковій літературі продовольчий та аграрний ринки також часто ототожнюють. Однак у сутності вказаних ринків є певні відмінності, які вимагають розмежування цих понять. Так, на продовольчому ринку можуть бути запропоновані товари, які не мають відношення до сільського господарства (наприклад, газовані напої), водночас до сільськогосподарської продукції можуть бути віднесені і не продовольчі товари (наприклад, корми для ху-

доби, вовна). Проте згадані ринки мають щільний взаємозв'язок. Так, основною метою функціонування продовольчого ринку є безпечітійне забезпечення населення країни продовольством, а продукція аграрного ринку — це, як правило, продукти харчування або сировина для їх виробництва. Таким чином, рівень розвитку аграрного ринку визначає рівень розвитку продовольчого ринку України та забезпечення населення продуктами харчування.

Предметом купівлі-продажу на аграрному ринку, як уже було сказано, виступає сільськогосподарська продукція, властивості та особливості виробництва якої обумовлюють специфіку аграрного ринку, його відмінності від інших видів ринків. Так, аграрному ринку притаманні такі особливості:

— попит на сільськогосподарську продукцію має низьку еластичність;

— пропозиція сільськогосподарської продукції характеризується циклічністю і сезонністю, а також значною залежністю від природно-кліматичних умов;

— сільськогосподарська продукція має різне призначення: частина її використовується як сировина для подальшої переробки на продовольство, частина без переробки надходить до споживачів, інша частина надходить до господарств для подальшого виробництва продукції (насіння, молодняк худоби тощо);

— велика кількість виробників та їх роздрібненість на протигагу потребам переробних підприємств у великих партіях сировини зумовлюють необхідність утворення ланок, які б нагромаджували та стандартизували продукцію;

— сільськогосподарська продукція обмежена в термінах реалізації, що спричиняє додаткові проблеми транспортування й зберігання, потребує добре налагодженої системи логістики [3].

Стабільність продовольчого забезпечення визначає добробут країни, є визначальним фактором розвитку економіки держави. Продовольча складова є вагомим елементом економічної безпеки країни, а аграрний ринок відіграє важливу роль у задоволенні потреб населення у продуктах харчування, досягненні продовольчої незалежності й стабільності, через що можна стверджувати, що кінцевою метою функціонування аграрного ринку є забезпечення продовольчої безпеки держави як невід'ємної складової її національної безпеки.

Визначальна роль аграрного ринку в забезпеченні продовольчої та національної безпеки вимагає значної уваги та підтримки з боку держави. Заходи державного регулювання аграрного ринку мають бути скеровані у напрямі

створення підґрунтя для його ефективного функціонування.

ВИСНОВКИ

Аналіз літературних джерел та існуючих підходів до трактування поняття "аграрний ринок" дозволяє стверджувати про складність та багатогранність даної категорії, а кожен з наведених підходів відображає той чи інший аспект сутності аграрного ринку.

На нашу думку, аграрний ринок — це система економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб.

Поняття "аграрний ринок", "агропромисловий ринок", "продовольчий ринок" слід розмежовувати. Основою для розмежування є об'єкт економічних відносин (товар). Предметом купівлі-продажу на аграрному ринку виступає сільськогосподарська продукція, властивості та особливості виробництва якої обумовлюють специфіку аграрного ринку, його відмінності від інших видів ринків.

З огляду на те, що ефективне функціонування аграрного ринку може забезпечити сталий розвиток аграрного сектора економіки, продовольчу та національну безпеку країни, необхідно створити підґрунтя для його ефективного функціонування. Це потребує певних заходів з боку держави і є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Бачуріна І.В. Сутність поняття "аграрний ринок" / І.В. Бачуріна // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 108—111.
2. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: монографія / О.В. Березін. — К.: Вища школа, 2002. — 211 с.
3. Васильчак С.В. Формування та розвиток регіонального ринку молока і молочних продуктів: монографія / С.В. Васильчак. — Львів: НВФ "Українські технології", 2005. — 240 с.
4. Гришко В.В. Основи ринкових відносин / В.В. Гришко, В.М. Рабштина. — Полтава: Полтавський літератор, 1995. — 400 с.
5. Губський Б.В. Аграрний ринок / Б.В. Губський. — К.: Нора-прінт, 1998. — 203 с.
6. Долан Э.Дж. Рынок: микроэкономическая модель / Э.Дж. Долан, Д. Линдсей. — СПб.: Питер, 1992. — 496 с.
7. Економіка сільського господарства: навчальний посібник / За ред. В.К. Збарського, В.І. Мацибори. — К.: Каравела, 2010. — 280 с.

8. Економічні проблеми розвитку споживчого ринку продуктів харчування за сучасних умов: звіт про НДР: № 0105U007669; кер. Н.О. Власова; викон. М.В. Чорна. — Харків: ХДУХТ, 2006. — 219 с.

9. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 19—29.

10. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин: навчальний посібник / Є.Й. Майовець. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 276 с.

11. Мамчур В.А. Інституціональний капітал як конструкт розвитку аграрного ринку / В.А. Мамчур // Економіка АПК. — 2016. — № 5. — С. 93—105.

12. Маркс К. Капітал. Глава вторая. Процесс обмена / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч., т. 23. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. — 907 с.

13. Павленчик Н.Ф. Теоретичні основи обґрунтування дефініції "ринку сільськогосподарської продукції" // Економіка АПК. — 2014. — № 1. — С. 85—92.

14. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України / Верховна Рада України. — К.: Парламентське видавництво, 2009. — 29 с.

15. Семчик В.І. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці / В.І. Семчик. — К.: Спринт-Сервіс, 2012. — 596 с.

16. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку / П.О. Сухий // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2013. — Вип. 655: Географія. — 144 с.

17. Формування та розвиток підприємств агропромислового виробництва: посіб. у питаннях та відповідях / За ред. П.Т. Саблука. — К.: ІАЕ УААН, 1999. — 362 с.

References:

1. Bachurina, I.V. (2009), "The essence of the concept of "agricultural market", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 108—111.

2. Berezin, O.V. (2002), *Problemy formuvannia prodovol'choho rynku Ukrainy* [Problems of formation of the food market of Ukraine], *Vyscha shkola*, Kyiv, Ukraine.

3. Vasylychak, S.V. (2005), *Formuvannia ta rozvytok rehional'noho rynku moloka i molochnykh produktiv* [Formation and development of the regional market of milk and dairy products], *NVF Ukrain's'ki tekhnolohii*, L'viv, Ukraine.

4. Hryshko, V.V. (1995), *Osnovy rynkovykh vidnosyn* [Fundamentals of market relations], *Poltavs'kyj literator*, Poltava, Ukraine.

5. Hubs'kyj, B.V. (1998), *Ahrarnyj rynek* [Agricultural market], *Nora-print*, Kyiv, Ukraine.

6. Dolan, E. Dzh. (1992), *Rynok: mykroekonomycheskaia model* [Market: microeconomic model], *Pyter*, St.Petersburg, Russia.

7. Zbars'kyj, V.K. and Matsyhora, V.I. (2010), *Ekonomika sil's'koho hospodarstva* [Agricultural economics], *Karavela*, Kyiv, Ukraine.

8. Vlasova, N.O. and Chorna, M.V. (2006), *Ekonomichni problemy rozvytku spozhyvchoho rynku produktiv kharchuvannia za suchasnykh umov* [Economic problems of consumer food market development in modern conditions], *KhDUKhT*, Kharkiv, Ukraine.

9. Kovalenko, Yu.S. (2004), "Scientific principles and main trends in the formation of the agricultural market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 19—29.

10. Majovets', Ye.J. (2005), *Teoriia ahrarnykh vidnosyn* [Theory of agrarian relations], *Tsentr navchal'noi literatury*, Kyiv, Ukraine.

11. Mamchur, V.A. (2016), "Institutional capital as a construct of agricultural market development", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 93—105.

12. Marks, K. and Enhel's, F. (1960), *Kapital. Hlava vtoraiia. Protsess obmena* [Capital. Chapter two. Exchange process], *Hosudarstvennoe yzdatel'stvo polytycheskoj lyteratury*, Moscow, Russia.

13. Pavlenchuk, N.F. (2014), "Theoretical bases of substantiation of definition "market of agricultural products", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 85—92.

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2009), *Law of Ukraine "On state support of agriculture of Ukraine"*, *Parlaments'ke vydavnytstvo*, Kyiv, Ukraine.

15. Semchuk, V.I. (2012), *Navchaiuchys', navchaiu... Vybrani pratsi* [While studying, I teach... Selected works], *Sprynt-Servis*, Kyiv, Ukraine.

16. Sukhyj, P.O. (2013), "Structure, functions and main factors of agri-food market formation", *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu*. *Geography*, vol. 655.

17. Sabluk, P.T. (1999), *Formuvannia ta rozvytok pidpriemstv ahropromysloвого vyrobnytstva* [Formation and development of agro-industrial enterprises], *IAE UAAN*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2020 р.